

VI. Novověk (tradičně 1492 – asi 1914)

A. Časové vymezení a obecná charakteristika novověku

Novověká epocha lidských dějin sahá od přelomu 15. a 16. století až do moderní doby: jako tradiční počáteční datum se nejčastěji uvádí rok **1492**, kdy mořeplavec Kryštof Kolumbus objevil pro Evropany Ameriku. Konec novověku bývá zpravidla spatřován na počátku 20. století (v r. **1914**). Všeobecně se totiž přijímá za nepochybné, že 20. a 21. století náležejí již nové dějinné epoše. Jistý problém ovšem představuje hledání jejího názvu; někdy se hovoří o *době nejnovější*, což je ovšem termín poněkud nepraktický (co přijde potom?). *Pro inspiraci uveďme, že český filozof Radim Palouš vytvořil pro označení naší doby výstižný pojem světověk.*

Novověk je charakteristický především **rozsáhlým a intenzivním propojením evropských dějin s vývojem v jiných světadílech**. Navíc ve vnitřním společenském vývoji mnoha zemí zejména v Evropě a Severní Americe se vzrůstá úsilí o **politický vliv širších vrstev obyvatelstva**.

B. Doba zámořských objevů

1. Příčiny

Již jsme poznali, že v **pozdním středověku** se evropská společnost ocitla v (**první**) **krizi feudalismu** (viz V.D.1.). Situaci v Evropě komplikovaly i další skutečnosti:

1. Zvýšila se **nerovnoměrnost** ve vývoji jednotlivých oblastí. Prosperovala a bohatla **italská města** (nejvýznamnějšími byly Benátky a Janov), jejichž kupci ovládali **obchod s Así** (přicházející po **Hedvábné stezce** apod.; viz V.E.). Jiné země, např. ve **střední Evropě**, se však potýkaly s **hospodářským poklesem**, a další státy, zejména v **západní Evropě**, teprve **připravovaly svůj největší rozmach**.

2. V **Evropě** se projevoval **relativní nedostatek mincovních drahých kovů** (neboť se vyčerpaly mnohé tradiční těžební oblasti, vzrostla hodnota kolonizovaných pozemků, penězi se platilo orientálním kupcům) a nízký objem platidel se stal **brzdou hospodářského rozvoje**.

3. V atmosféře počínající renesance **šlechta a vzrůstající se městský patriciát** usilovaly o širší dovoz **luxusního zboží orientálního původu** (látek, koberců, porcelánových aj. nádob, barviv, výrobků z ušlechtilých kovů a vzácných dřev atd.), k němuž se nyní připojovalo také **exotické koření** (pro své gastronomické, konzervační, ale i antiseptické využití).

4. Ovšem **turecká expanze do jihovýchodní Evropy** a **mocenské soupeření mezi Tureckem a arabským Egyptem** znemožnily Evropanům účinně se podílet na blízkovýchodním obchodu ve směru Východ – Západ.

Karavana na Hedvábné stezce

Evropané tedy začali hledat **náhradní cesty do Orientu**.

Nejžádanější cílovou zemí se staly **Čína** (o níž Evropanům kolem r. 1300 referoval Marco Polo, viz V.C.9.b.), záhadné **Japonsko** a především pohádkově bohatá **Indie** (a za ní ležící **Indočína**; odtud názvy *Přední* a *Zadní Indie*). Lákalo však také vnitrozemí Afriky, o němž se vědělo, že se tam nacházejí ložiska zlata. Do nitra Asie a Afriky se již vydávali první evropští odvážlivci: kupci, diplomaté aj.

K rozhodujícímu zlomu došlo v době, kdy vznikla myšlenka obejít muslimské panství ve východním Středomoří prostřednictvím **námořních výprav podél západoafrického pobřeží**. Tento projekt byl ovšem pro italská města příliš vzdálený a příliš náročný. Iniciativy se tedy chopili Portugalci a po nich také Španělé. **Náskok Portugalska** vyplýval z toho, že země již ve 13. století dokončila svůj díl reconquisty proti Arabům a sjednotila se v Portugalské království.

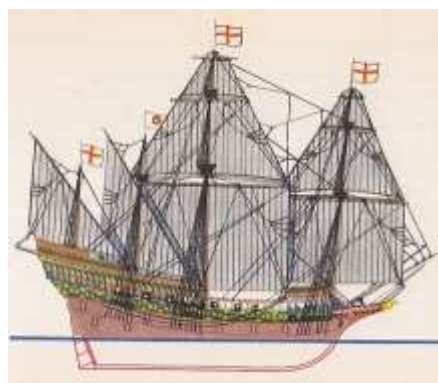

2. Podmínky pro dálkové plavby

Od 12. do 15. století došlo v Evropě k prudkému rozvoji lodního stavitelství; byly to nejpronikavější změny v tomto oboru od počátků lodní plavby ve starověku. Námořní lodě nyní získaly **trup** delší (až přes 30 m) a v šířce objemnější (nosnost lodí v řádu stovek tun), měly **podpalubí** (s dolními, krytými palubami) a byly opatřeny **nástavbou** na přídi i na zádi. K plavbě sloužily zpravidla **3 stěžně** s větším počtem **plachet** a – místo dosavadních kormidelních vesel – **deskové kormidlo** zavěšené na zádi a ovládané z paluby pákou a posléze kormidelním kolem.

Všechna tato zdokonalení vedla k tomu, že lodě byly schopny – vůbec poprvé v historii – plout prakticky neomezeně na **otevřeném moři**, a dokonce i v **oceánu**. Dokázaly také **křížovat proti větru** a tím výrazně zvýšily svou manévrovací schopnost. K navigaci jim začal sloužit **kompas** (přístroj k určování světových stran) a úhломěr zvaný **Jakubova hůl**, měřící výšku nebeských těles nad obzorem. Odvahu k plavbám do vzdálených zemí podpořilo i vyzbrojení lodí **děly**.

Nové typy lodí se nazývaly (seřazeny od nejmenšího po největší) karavela, karaka, galeona (obrázky přibližně respektují poměr jejich velikostí).

Rozvoj mořeplavby zahájil epochu **zámořských objevů (15. – 18. století)**; teprve během ní Evropané získali ucelenou představu o podobě světa a zejména o rozložení zemské souše.

Shrnutí:

Epochu novověku charakterizuje široké propojení Evropy se všemi ostatními světadíly a emancipační úsilí neurozeného obyvatelstva hlavně evropské společnosti. Novověk zahájila éra zámořských objevů. Byla reakcí na skutečnost, že Evropa potřebovala pro svůj další rozvoj rozsáhlé importy z exotických zemí: jednalo se o drahé kovy, zemědělské produkty (zejména koření) a luxusní zboží. Do čela evropských států se dostaly námořní velmoci Portugalsko a Španělsko, následovány dalšími mocnostmi. Důležitým přínosem zámořských objevů však bylo také poznání nových, vzdálených zemí, jejich přírody i obyvatel.

Otázky a úlohy:

1. Co víte o kontaktech středověké Evropy s Orientem před epochou zámořských objevů?
2. Co to byla reconquista? Časově ji zařad'te.
3. Zjistěte, co ve vaší kuchyni, spíži nebo ledniče dorazilo do Českých zemí až díky zámořským objevům.

Výběr z odborné literatury: Atlas lodí. Praha 1980 – 1984. Simona Binková: Čas zámořských objevů. Praha 2008. Ivan Hrbek: ABC cestovatelů, mořeplavců, objevitelů. Praha 1979. Chris Chant: Encyklopedie plachetních lodí. Čestlice 2006. Josef Janáček: Století zámořských objevů. Praha 1959. Václav Patočka: Plachty objevují svět. Praha 1987. Radomír Pleiner: Minilexikon k dějinám lodí a námořní plavby. Praha 1994. Slavné plachetnice. Praha 2003.

3. Objevení Ameriky

Epochu evropské zámořské expanze zahájili **Portugalci** v r. **1415**, když dobyli na Arabech severoafrické přístavní město **Ceuta** na jižním pobřeží Gibraltarského průlivu (od 16. století Ceuta patří Španělsku). Další **portugalské námořní výpravy** podněcoval a financoval – byť se jich přímo neúčastnil – **princ Jindřich Mořeplavec**, mladší bratr krále Eduarda I. Tyto námořní expedice směřovaly k jihu podél západoafrického pobřeží a jejich cílem bylo nejen ovládnout a hospodářsky využít nově objevená souostroví (Madeiru, Azory – obojí dodnes patří Portugalsku) i pobřežní země, ale také, ba především obeplout Afriku a **najít námořní cestu do Indie**. Úkol to však byl velmi obtížný – Afrika sahala mnohem dál na jih, než se dosud předpokládalo. Teprve v r. 1488 výprava, v jejímž čele stál **Bartolomeu Dias**, dorazila k jižnímu cípu Afriky (nejnápadnější tamější výběžek pevniny Portugalci pojmenovali mys Dobré naděje).

Zprávy o obtížích s obeplouváním Afriky podnítily zcestovalého janovského rodáka **Kryštofa Kolumba** (španělsky Cristóbal Colón) k plánu **dosáhnout Indie plavbou přes Atlantský oceán západním směrem**. Ačkoli se v tehdejší renesanční Evropě již oživoval kdysi antický názor o kulatosti Země, neexistovala všeobecná představa o velikosti planety, a tedy ani o vzdálenosti, kterou by taková výprava musela urazit. Kolumbus však udržoval korespondenci s předním astronomem své doby, Italem Paolem Toscanellim, podle jehož výpočtů bylo přeplutí Atlantiku realizovatelné.

Kolumbus v r. 1484 navrhl portugalskému králi Janu II., že se do čela takové portugalské flotily postaví, ale byl odmítnut, protože Portugalci trvali na dalším hledání cesty podél afrických břehů. Kolumbus se tedy vypravil do **Španělska**.

Kryštof Kolumbus

Mezitím totiž v r. **1479** došlo – vůbec poprvé v dějinách – k vytvoření **jednotného Španělského království**; reconquista se chýlila k závěru a na španělském královském trůně začal společně vládnout **manželský pár Ferdinand II. Aragonský** (dědic východní části země) a **Isabela Kastilská** (dědička západní části). V moci Arabů zůstával již jen emirát Granada na jihu. Španělští královští manželé odkázali Kolumba na dobu po plánovaném **dobytí Granady**. K tomu došlo v lednu **1492**, čímž **reconquista** po 770 letech **úspěšně skončila** (viz V.B.4.c.).

V srpnu 1492 španělský královský dvůr vyslal Kolumba v čele flotily 3 plachetních lodí (Santa Maria, Pinta a Niña) na dlouhou plavbu přes Atlantik. Podnik, který do té doby neměl ve světových dějinách obdoby, byl završen dosažením dosud neznámé země **12. října 1492**, kdy (v 71. den plavby) **Kolumbova výprava** přistála v **americkém souostroví Bahamy**, konkrétně na ostrově Guanahani, jež Kolumbus nazval **San Salvador** = *Spasitel*.

Po očekávaném přepychu mocných orientálních říší tu sice nebylo ani stopy, ale Kolumbus až do konce života nepochyboval, že do Indie skutečně doplul; proto místní domorodé obyvatele hned nazval španělsky *los Indios* = *Indové*, ale do češtiny – podobně jako do jiných jazyků – se to překládá výrazem **Indiáni**.

Kolumbus se svou výpravou ještě doplul k ostrovům Kuba a Hispaniola na okraji Karibského moře a pak se vrátil do Španělska – s výjimkou malé skupiny námořníků, které zanechal na amerických ostrovech jako reprezentanty španělských nároků na tato území (byli to první Evropané usazení v Americe od éry Vikingů, o nichž ovšem neměli ani tušení).

Kolumbus byl ve Španělsku velkolepě přijat. Zpráva o dosažení Indie západní cestou se rychle rozšířila a začaly dostihy o to, která velmoc zabere z nových území co nejvíc. V r. **1494** papež Alexandr VI. přiměl Španělsko a Portugalsko podepsat ve španělském městě **Tordesillas smlouvu** o rozdělení světových sfér vlivu: západní polokoule připadla Španělsku, východní Portugalsku.

4. Zpřesňování evropských představ o světě

Kolumbus podnikl do **Ameriky** v letech 1492 – 1504 celkem **4 výpravy**; při třetí z nich vstoupil i na americkou pevninu (na pobřeží dnešní Venezuely).

V témže roce **1498 Portugalci** konečně dopluli **východní cestou do Indie**: výpravu vedl **Vasco da Gama**. I on se do objevené země pak vydal ještě znovu. To však již musel v Indii **válčit**, aby Portugalcům zajistil ovládnutí několika přístavních měst. Při své třetí výpravě v Indii zemřel.

Souběžně s těmito událostmi vyslali svou první objevitelskou námořní výpravu také **Angličané**. Vedl ji italský mořeplavec Giovanni Caboto (anglicky **John Cabot**) a v r. **1497** přistál u kanadského ostrova **Newfoundland**.

V r. **1500 Portugalec Pedro Álvares Cabral** objevil **Brazílii** a přistál u jejího východního cípu. Ten se podle smlouvy z Tordesillas nacházel na portugalské polokouli, a proto **Portugalci** brazilské území ovládli; Brazílie je dodnes jediný americký stát s portugalským jazykem jako úředním jazykem.

Kolem r. 1500 italský mořeplavec **Amerigo Vespucci** ve španělských a pak portugalských službách zjistil, že země na západě tvoří rozlehlý **svěťadíl**. Ten byl proto po něm nazván **Amerika**.

V r. 1513 **španělský** dobrodruh **Vasco Núñez de Balboa** přešel s pozemní výpravou Panamskou šíjí a jako první Evropan spatřil **Tichý oceán**, ovšem zároveň neváhal získávat území i za cenu pobíjení Indiánů. V Balboově osobě **se epocha objevitelů začala proměňovat v éru dobyvatelů**.

V letech 1519 – 1522 první námořní výprava **obeplula svět**. Podnikli ji **Španělé** a velel jí Portugalec **Fernão de Magalhães** (zjednodušeně **Ferdinand Magellan**). Flotila plula západním směrem: jejím hlavním cílem bylo obsadit pro Španělsko východoasijské ostrovy (bohaté na koření) dřív, než k nim Portugalci dorazí východní cestou. Výprava vyplula s 5 loděmi, ale plavbu dokončila jediná, s velitelem Juanem Sebastiánem Elcanem (Magellan padl v boji na Filipínách poté, co svou výpravu zavlkl do války mezi domorodci).

Cesta Magellanovy výpravy kolem světa (dokončila ji jen loď Victoria)

Shrnutí:

Prvními státy podnikajícími v 15. – 16. století zámořské objevy byly Portugalsko (podle smlouvy z Tordesillas mu náležela východní polokoule) a Španělsko (západní polokoule). Největšími mořeplaveckými výkony se staly objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem (1492), dosažení Indie Vasco da Gamou (1498) a obeplutí světa výpravou Ferdinanda Magellana. Do Severní Ameriky se vypravili Angličané.

Otázky a úlohy:

1. Jaké všechny zeměpisné i jiné skutečnosti se jmenují po objevitelích z 15. – 16. století?
2. V současné době existují snahy aktualizovat pojmenování původních obyvatel Ameriky – v češtině, angličtině i v jiných jazycích. Zjistěte podrobnosti a připojte svůj vlastní názor.

Výběr z odborné literatury: Atlas objevů. Praha 1998. Rosemary Burtonová – Richard Cavendish – Bernard Stonehouse: Cesty velkých objevitelů. Praha 1994. Robin Hanbury-Tenison: Sedmdesát velkých výprav, jež změnily svět. Praha 2007. Josef Janáček: Čtyři plavby Kryštofa Kolumba. Praha 1992. Paolo Novaresio: Cesty do neznáma. Praha 1996. Aleš Skřivan – Petr Krivský: Moře, objevy, staletí. Praha 1980. **Výběr z uměleckých zpracování: Film: 1492: Dobytí ráje (Velká Británie aj., 1992; režie Ridley Scott, v hlavní roli Gérard Depardieu /Kolumbus/).**

C. Počátky novověku

1. Kolonie, jejich správa a využití

Mořeplavci-objevitelé prohlašovali **nalezená území** za **majetek svého státu (královské koruny)**. Jejich záměrem samozřejmě bylo zanechat na místě viditelný státní symbol, případně též skupinu osadníků. Na prakticky liduprázdných územích to šlo snadno. Komplikovanější situace nastala v místech, kde již existovaly domorodé státy, jež se vpádu Evropanů samozřejmě bránily.

Nově získaná exotická území byla označována jako **kolonie**. S tímto pojmem jsme se již setkali ve starověku a středověku (viz IV.B.14.+C.6.d.+V.C.2.). Kolonie je záměrně vybudované vnější osídlení. Soustavné vytváření takových osad ve starověku a středověku – zpravidla na dosud neobydlených místech – se označuje jako *kolonizace*. Obdobný proces v novověku – ovšem spojený s ovládnutím exotických národů – nazýváme **kolonialismus**. Novověké kolonie také nebyly jen pouhými osadami, ale jednalo se o rozsáhlé země, které často svou rozlohou překonávaly velikost mateřského státu – **koloniální velmoci**.

V Americe existovalo několik indiánských říší (viz V.E.). Španělský dobyvatel – conquistador – **Hernán Cortés** kolem r. 1520 zničil středoamerickou **Říši Aztéků**. Při španělském dobývání jejího hlavního města Tenochtitlánu zahynul slavný aztécký král Montezuma II. Španělé aztéckou metropoli prakticky srovnali se zemí a na jejím místě pak vystavěli nové hlavní město, které nazvali **Mexiko** a z něhož učinili centrum své rozlehlé kolonie **Nové Španělsko**, zahrnující téměř celou Střední Ameriku i západ dnešních Spojených států amerických.

Španělský dobyvatel **Francisco Pizarro** po r. 1530 zničil **Říši Inků** v jihoamerických Andách, jejíž obyvatelstvo náleželo k národům Kečuů a Aymarů (jako Inkové se označovali příslušníci vládnoucí vrstvy). Když Pizarro zajal inckého krále Atahualpu se všemi jeho zlatými odznaky, ten

mu za své propuštění slíbil, že určenou místnost naplní zlatem a stříbrem; slib splnil, ale Španělé jej přesto popravili. Inckou říši ovládli a Pizarro pak dal vybudovat pobřežní město Lima, které se stalo metropolí kolonie **Peru**, jež zahrnovala velkou část pohoří Andy a jejíž jádro se územně shodovalo s dnešní stejnojmennou republikou.

Atahualpa a Francisco Pizarro

Podobně Španělé ovládli další jihoamerická území: tak vznikly ještě kolonie **Nová Granada** na severu a **Río de la Plata** na jihovýchodě.

V **Africe** se evropští kolonizátoři dlouho (až do 19. století) drželi jen v pobřežních oblastech. Sféra jejich zájmu se vyhnula nejsevernější Africe, rozdělené mezi rozlehlé pouštní a polopouštní islámské státy (obývané Arabi, Berberci aj.).

Ovšem v jižněji položených zemích – v **subsaharské, rovníkové a jižní Africe** – existovalo od středověku větší množství domorodých států se spletitým vývojem a častými změnami hranic, a právě zde měli evropští kolonizátoři (**Portugalci** aj.) větší šance – navíc snadno obsazovali ta území, která ještě žádný stát nepoznala. O tom, jaká mocenská tlačnice nastala zejména v oblasti kolem Guinejského zálivu, svědčí dodnes pestrá mozaika tamějších států.

V **Asii** Portugalci vytvořili **Portugalskou Indii**: řetěz koloniálních přístavních měst táhnoucí se od východoindického pobřeží (města Diu, Daman, Bombaj aj.) až po čínské Macao; některá z těchto měst zůstala v moci Portugalců až do 2. poloviny 20. století.

Klimaticky chladnější oblasti **americké pevniny** a malé ostrovy v teplém **Karibiku** Evropané soustavně kolonizovali až od 17. století a na Austrálii a Antarktidu se dostalo ještě později.

Zámořské objevy a počátky kolonialismu přinesly Evropanům nejen v mnohem větší míře dovážené **exotické koření** (z Asie pepř, hřebíček, skořici, muškát, zázvor, z Ameriky papriku, nové koření, vanilku), ale také pro ně zcela **nové plodiny**: z Ameriky kukuřici, brambory (v Evropě se obecně rozšířily až od 18. století), slunečnice, fazole, rajčata, dýně a tykve, banány, kakao, ananas, tabák, z Afriky melouny, z Asie citrony, pomeranče; cukrovou třtinu, prakticky ze všech teplých pobřežních oblastí kokosové ořechy; v Evropě začal chov **nových hospodářských zvířat** (afrických perliček i amerických krocanů); jako **nové materiály** Evropa začala využívat **vzácná dřeva** (africký a asijský eben či asijský teak), vedle nich cennou **slonovinu** a **vyhledávané textilie** (z Asie drahé hedvábí – a z něj vyráběný samet –, levnější kaliko aj.). Poznámka: Kolonizátoři přenesli těžiště pěstování některých plodin mimo jejich původní oblasti.

Dobově nejoceňovanějším produktem kolonií ovšem byly **drahé kovy**. Např. jen Španělsko dovezlo v desetiletí 1511 – 1520 9,9 tun zlata; tento objem vzrůstal až do dekády 1551 – 1560, kdy dosáhl 42,6 t. Pokud jde o španělský import stříbra, ten rostl z 86,2 t v desetiletí 1531 – 1540 na 2 707,6 t v dekádě 1591 – 1600.

Zámořské objevy a vznik kolonialismu přinesly **nové skutečnosti také domorodým obyvatelům kolonií**: mnozí z nich se teprve tehdy seznámili s pěstováním pšenice, s železnou metalurgií a s mnoha řemeslnými výrobky, Indiáni navíc poznali a začali využívat koně.

Požadavek kolonizátorů na pracovní síly v dolech, velkoprodukčním (plantážovém) zemědělství apod. vedl k tomu, že **ožil institut otroctví** (v průběhu středověku v Evropě již prakticky vymizely; viz V.C.3.). Od éry zámořských objevů Evropané zotročovali domorodce z kolonií. Otroci-dělníci žili i tvrdě pracovali v nelidských podmínkách; otrocké služebnictvo působilo ve fyzicky snesitelnější, ale stále nedůstojné pozici.

Třtinová plantáž v Karibiku

S křesťanským přikázáním o lidské lásce k bližnímu si kolonizátoři nedělali starosti: exotický vzhled domorodců snadno vedl k přesvědčení, že se jedná o polozvířecí, méněcenné tvory.

V **amerických koloniích** byli subtilní, nedostatečně výkonní a málo odolní Indiáni brzy nahrazeni zdatnějšími a houževnatějšími **černochoy z Afriky**. Africké hony na otroky a drastický transport polapených nešťastníků v podpalubí otrokářských lodí do Ameriky se staly nejhrůznější doprovodnou charakteristikou koloniální éry; toto otroctví začalo mizet až v 19. století.

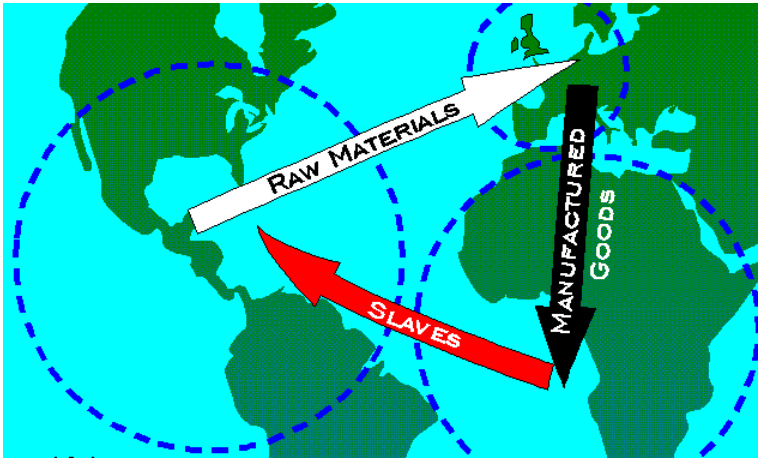
Shrnutí:

Po starověké a středověké kolonizaci přichází novověký kolonialismus, založený na násilném a kořistnickém ovládnutí exotických zemí evropskými velmocemi. Ovšem obě strany získaly rozsáhlé surovinové apod. podněty pro svůj další rozvoj. Španělé zničili vyspělé indiánské státy Říši Aztéků a Říši Inků, Portugalci se uchytili na některých místech afrického, indického a dálnévýchodního pobřeží. Velkým problémem se stalo znovuoživené otroctví.

Otázky a úlohy:

1. Jaká oblast světa se označuje pojmem *Latinská Amerika*? Jak a proč tento pojem vznikl?
2. Jistě jste se už setkali s pojmem Eldorado. Zjistěte původní a dnešní význam tohoto slova.
3. Napište a spolužákům představte nějaký kuchařský recept, který byl nebo mohl být v době zámořských objevů považován za gastronomickou novinku.

Výběr z odborné literatury: Miloš V. Kratochvíl: *Objevitelé a dobyvatelé*. Praha 2008. William H. Prescott: *Dějiny dobytí Peru*. Praha 1980. **Výběr z uměleckých zpracování:** *Literatura:* Ivan Olbracht: *román Dobyvatel* (1947).

Obchodní triangl raněnovověkého světa

Vznik a rozmach **kolonialismu** přirozeně zvyšoval význam **dynastických vazeb** týkajících se evropských velmocí.

Nejrozsáhlejší koloniální impérium vytvářeli **Španělé**. Na madridském trůně seděl již od r. 1479 královský pár **Ferdinand II. Aragonský a Isabela I. Kastilská** (viz VI.B.3.).